

Բնականապես որ բանն որ մը ցած ու վտանգաւոր տեղեր իջնալէն առաջ ամենայն զգուշութիւն ընէ, որպէս զի վտանգի մը չհանդիպի. և ամենէն աւելի ապահով զգուշութիւնն աս է որ նախ վտանգաւոր տեղերուն ինչուան յատակը ծրագ մը իջեցընէ. թէ որ ծրագը չմարի, ըսել է թէ կրնայ մարդ ալ ապրիլ հոն, իսկ թէ որ մարի, նշան է թէ մարդն ալ իջնալու որ ըլլայ՝ ան ծրագին պէս պիտի մարի անցնի:

Երբոր Զրհորի մը օդին վնասակարութիւնը մէկը իմանայ, պէտք է մէջը երկու կամ իրեք հարիւր լիտր չմարած կիր լեցընէ. և երբոր տեսնէ թէ ան կիրը բաւական մարեցաւ, պէտք է ծանր քար մը չուանի մը ծայրը կապէ ու վար իջեցընելով՝ Զրհորին Զուրը խառնէ, որպէս զի կիրին հետ աղէկ մը զանգուի:

Թէ որ աս դիւրին հնարքը չկարենաս ընել, պէտք է Զրհորին բերանը տաշտերով լեցուն հալած կիր բռնես ու ստէպ ստէպ առնես անկէց, Զրհորին պատերուն չորս կողմը զարնես:

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Սարգսն զանազան էլեմէններու հաշի առնել ցած յապիտութիւնները:

Բայ, Պատման Վոր-Օ ելանտայի ծոցի մը մօտերը կերկերաձայն և յաղթահասակ մարդիկ տեսեր է. գոյներնին սևորակ դեղին, մազերնին սև, երկայն ու թաւ՝ զագաթներնուն վրայ ժողովուած, մէջտեղն ալ երկայն փետուր մը խոթած. ոմանք մէջքերնին փսիաթկապեր էին, ոմանք ալ բամպակեղէն լաթ մը, շատերն ալ մերկ: — Վուք կ'ըսէ թէ Վոր-Օ ելանտայի բնակիչները ընդհանրապէս ամենէն բարձրահասակ Եւրոպացուոց չափ կան, մսեղ,

ուժով, բարեկազմ, աշխոյժ և ճարպիկ են. գոյներնին ընդհանրապէս թուխ, կանայք գծագրութեամբ էրիկ մարդկանցմէ շատ չեն զանազանիր, ձայներնին շատ քաղցր է և անով միայն էրիկ մարդկանցմէ կը տարբերին, վասն զի հագուստնին ալ նայն է: Օ ելանտացուոց մազն ու մորուքը սև են, ակունին ճերմակ ու միակերպ, քաջառողջ են և երկայն կ'ապրին. իրենց գլխաւոր կերակուրն է ձկնեղէն:

Ես երկիրներուն և հարաւային ծովուն կղզիներուն բնակչացը մէջ շատ նմանութիւններ կան թէ սովորութեց և թէ լեզուի կողմանէ, որով ըսել է թէ բոլոր այս կղզիաբնակներուն ծագումը մէկ է: Վուք կ'ըսէ թէ ասոնց ծագումը Վերիկայէն չէ, որ այս երկիրներուն արեւելեան դին կ'իյնայ. և որովհետեւ () դայիդիներուն և Սաղաղական ծովուն ուրիշ կղզեաց լեզուն, ինչպէս նաև Օ ելանտացուոց լեզուն, շատ յարաբերութիւններ ունին հարաւային Հնդկաց լեզուներուն հետ, հաւանական է որ բոլոր այս ժողովրդոց ծագումը Հնդկաց արշիպելագոսէն ըլլայ:

Ինչպէս ինչուան հիմայ տեսանք, մարդուն բնական ու բարոյական յատկութիւններուն վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի տեղւոյն կլիման: Վիտուած է ընդհանրապէս որ տաք երկրի բնակիչները պղտիկ, չորչորուկ, աշխոյժ, գուարթ ու վառվռուն կ'ըլլան, բայց միանգամայն ոչ այնչափ ուժեղ և ոչ ալ աշխատասէր կ'ըլլան. հասակնին աւելի շուտով կը հասնի ու շուտով կը ծերանան քան թէ ցուրտ կլիմաներուն տակի բնակիչները: Վանայք այնչափ բազմաժին չեն ըլլար, աւելի վայելուչ քան թէ գեղեցիկ են, մէջերնին խարտեաշ կին մը սակաւագիւտ է, ինչպէս հիւսիսային կողմերն ալ թխագոյն կին մը:

Վեղեցկութիւնը մեծաւ մասամբ կլիմային բարեխառնութենէն կը կախուի. ցուրտը հիւսիսայնոց մարմնոյն արտաքին գործուածքը ամփոփելով մորթին թուլութիւնն կը խափանէ. այլեւ

ցող մթնոլորտ մը մարմնոյն ծակտիքնէրէն չափէն աւելի քրտինք հանելով զմորթը կը ցամքեցնէ ու կը կռնձմրտէ, կազմուածքը կը տկարացնէ ու վայելչութիւնը իր արմատէն կը խլէ։ Սիւսն բարեխառն գօտիններուն տակն է որ բնութիւնը իր գեղեցկութիւնը թափեր է մարդկութե վրայ, և որչափ հասարակած ու բնութիւնը մօտենաս՝ կարծես թէ բնութիւնն ալ երթալով այն սեղունքի ժողովուրդները երեսէ ձգեր է, իբր թէ իրեն խորթ զաւակներն ըլլային։ Եւ այս բանս ոչ միայն մարդկանց վրայ կը տեսնուի այլ և բուսոց։ Վասն զի ծառերն ալ մեծաւ մասամբ իրենց ցեղերնին փոխեր են, և ծաղիկներն ալ չբացուած կը թողնին։

Ժողովրդեան մը բնաւորութիւնն ալ շատ վերաբերութիւններ ունի բնական երկրին հետ, Վարայիպը որ անտառներու մէջ կը ծնանի ու կ'ապրի՝ չի գիտեր թէ ինչ բան է մեր քաղաքաժողով ընկերութիւնը։ Վիրիկեցիներ կրին չափազանց տաքութենէն թուլցած չի կրնար հիւսիսայնոց ոյժն ու զօրութիւնն ունենալ։ Բայց այս ալ կայ որ ասոնց անգործութեանն ու անփոյթութեան պատճառը միայն կլիմային տաքութիւնը չէ։ շատ անգամ ալ երկրին բարեբերութիւնն է։ Վասն զի իրօք ալ կը տեսնենք որ հիւսիսային վայրերն Վիրիկեցիէն ու Վարայիպէն գործունեայ է, պատճառն է որ բնութիւնը ասոնց ամէն պիտոյքը տուեր է, մեծ քարտարութեան կարօտ չեն։ Տգիտութիւնն ու թանձրամտութիւնն ալ մի և նոյն աղբիւրէն կը բղխեն։ Վիրիկէի ու Վերիկայի մէջ այն ժողովուրդները որ իրենց բնական անտառներուն ծառերէն իրենց պիտոյքը կը լեցունեն աւանց մշակութեան՝ մտաւորական կարողութիւննին քիչ բացուած է։

Իսկ հանձարը կարծես թէ բարեխառն կլիմայից տակ իր գահակալութիւնը հաստատեր է, քաղաքականութեան ու ազգաց յառաջադիմութեան հարկաւոր գիտութիւններն ու արուեստները հոս ծնան ու հոս զարգացան։ Ուր

ընդհակառակն այրեցեալ ու սառուցեալ գօտիններուն տակը, սևերէն ու լափոններէն դատելով, իմացականութեան խաւար է ու բնութեան գերեզման։ «Ինչուան հիմայ, կ'ըսէ հեղինակ» մը, գիտութիւնները մէկ կողմանէ, Լագիպտոսէն ու Սաբիտանիայէն անդին չանցան, մէկալ կողմանէ ալ Շուետէն անդին... չի գիտցուիր թէ արդեօք բնութիւնը ինչուան հոս դրեր է ասոնց սահմանը, չէ նէ կրը նանք յուսալ որ ժամանակաւ սև ու լափոն երևելի հեղինակներ ալ ելլեն»։

Կլիմային ազդեցութիւնը այնչափ է որ ինչուան ժողովրդեան մը բարքը բոլորովին կը փոխէ։ Մէկ գաղթական մը անգգալի կերպով նոր հայրենեացը բնական կազմութիւնն ու աճումը և արտաքին նշանները կ'աճուէ։ Չինաց տիրող Սաթարները իրենց հպատակ ժողովրդեանէն քիչ կը տարբերին։ Հօլանտացիք որ Եւրոպայի մէջ այնչափ գործունեայ ու աշխատասէր են, Վադալիա թոյլ ու մեղկ են։

Վետ մը կամ լեռ մըն ալ բաւական է երկու մերձաւոր ժողովուրդներ բոլորովին մէկմէկէ տարբերելու։ ասաւասիկ Սուրինցիք Վալեանց բնակիչներէն շատ կը տարբերին, Վալեանցիք Սուրինցեացիք վասն զի մէջքնէն Վասովպ գետը կ'անցնի։ Շատ անգամ երկրի մը կլիման ալ ենթակայ է փոփոխութեան, որ կամ հողագնացոյս մեծ յեղափոխութենէ մը, և կամ ուրիշ երկրորդական պատճառներէ առաջ կու գայ։ Վիլիսացիք, Հիսպոկրատայ ժամանակը, սակաւածին էին, սակայն իրենք են որ Վալեայ, Սանթալայ և Հելաւանց անուամբ բոլոր Եւրոպա ողողեցին ու հռովմայեցւոց կայսերութիւնը ջնջեցին։ Վոյն իսկ Իտալիա շատ բնական ու բարոյական փոփոխութիւններ կրեր է։ տեղ տեղ իրեն մթնոլորտը Պոնտինեան ճահճներէն ելած մասհայու արտաշնչութեամբ և հրաբխային բորբոքմունքներով՝ ապականեր է։ հիմայ Տիտոսի Իլիոսի պատմած

խիստ ձմեռները չկան և բնակիչները իրենց բարուց առաջին զօրութիւնը կորսնցուցեր են :

Ինդհանրապէս խօսելով դիտուած է որ երբոր ընկերական օրէնքները բնութեան չեն հակառակիր և կլիմային դէմ չեն , այն ժողովուրդները որ քաղցր ու պարզ երկինք ունին՝ նոյնպէս քաղցր կարգադրութիւններ ունին , և իրենց պատմութեան էջերը այն մեծամեծ եղեւնագործութիւններով թաթխուած չեն , որոնք մարդկութեան նախատինք են : Երեցեալ գօտւոյն բոցավառ դաշտերուն և բեւեռային սառամանեաց բնակիչները աչքերնուն առջև շարունակ բնութիւնը մեռեալ ու անկենդան տեսնելով , տխուր ու մարդատեաց բնաւորութիւն ունին , և գրեթէ միշտ իրենց օրէնքները արինահեղ են , ու բարոյականնին սուրուած : Իրենց պաշտած Ետուածը անգութ ու արին սիրող է , և ի պատիւ անոր իրենք ալ կը ջանան անոր նմանիլ : Երկինքն են նաև այն ժողովուրդները որոնք երկիրը ուղղանաց , երկրաշարժութեց և մրրիկներու ենթակայ է : Երեսիկացւոց ու Ղափոններուն պատմութիւնները կարգալով կը տեսնենք որ կատաղի ու անգութ են եղեր , կառավարութիւննին բռնաւորական , և կրօնքնին բարբարոսական ու արինահեղ :

Դիտուած է բոլոր աշխարհք որ կրօններն ալ շատ մեծ ազդեցութիւն ունին ազգաց մտքին վրայ . բայց թէ բնական և թէ բարոյական մարդոյն վրայ ամենէն մեծ ազդողը քրիստոսաբեր Ճմարիտ կրօնը եղաւ . որ կլիմայից դէմընդդէմ այլ և այլ ազդեցութեանցը յաղթելով՝ հիւսիսային սառամանեաց ու այրեցեալ գօտիներուն բնակիչները միանգամայն բարեխառն գօտեաց բնակչացը հետ մի և նոյն ճշմարտութեան մը հպատակեց , որ է սուէտարանը . որուն վրայ հաստատուած են մարդկային ճմարիտ ընկերութեան ու ազատութեան օրէնքները :

Ա Ռ Ա Կ

Աստուծոյ և հօգիտ :

ԱՌՈՒԱԿԸ ձայն ձգէր կու լար
կը կըռկըռար կը մըռմըռար ,
Ձայնը բռնեց հովիտն ու ձոր
Լացը հընչեց լեռ ու ծործոր :
Լքսեց հովիտն՝ ու գըթալով
“ Առուակ , ըսաւ , ինչո՞ւ լալով
” Այսպէս ի՞ժիբ կու լաս կ’ողբաս
” Կը կըռկըռաս կը մըռմըռաս ” :
— “ Ի՞նչպէս չըլամ ” պատասխանեց
Առուն՝ ու խոր մը հառաչեց .
“ Երբոր աղտոտ քու ոչխրներն
” Կը պղծեն իմ պայծառ ջրերն ” :
— “ Ալ չեմ թողուր ” , հովիտն ըսաւ ,
Ու հօտն ուրիշ աղբիւր տարաւ :
Առուն նոյնպէս կու լար կ’ողբար
կը կըռկըռար կը մըռմըռար :
“ Առուակ ըսէ ի՞նչ , ի՞նչ ունիս
” Որ անգագար կը գանգըրիս ” :
— “ Ա՛հ , ես թըշուառ եմ միշտ թըշուառ ” ,
Կ’ըսէր առուն անմեղիմար ,
Կը կըռկըռար կը մըռմըռար .
“ Ափսոս ջրիս պաղ ու պայծառ
” Որուն ոչխարք չեն մօտիկնար .
” Ամէնքն զիս թողեր գնացեր
” Ու վրաս նայել ալ չեն ուզեր ” :
Դարձեալ հովիւը գըթալով
Բերաւ իր հօտն առուակին քով ,
Թողուց որ հոն եղերքն արծին
Բայց ջրերուն բնաւ չի գալլին :
Բայց առուն միշտ կու լար կ’ողբար
կը կըռկըռար կը մըռմըռար :
— “ Ըսէ առուակ ըսէ հոգիս
” Ի՞նչ նեղութիւն ի՞նչ ցաւ ունիս ,
” Որ միշտ նոյնպէս կու լաս կ’ողբաս
” Կը կըռկըռաս կը մըռմըռաս ” :
Առուն նորէն հառաչելով
“ Ի՞նչպէս չի լամ , ըսաւ ցաւով ,
” Որ ոչխրներդ կը մայեն
” Երկրորդ չորս գիւ կը հաջեն ” :
Այն ատեն հովիւն իմացաւ
Որ լալկանն ինքն իրեն է ցաւ ,
Դեղ ընելու ճարակ չըկայ ,
Թող անգագար լայ ու ողբայ ,
Թող կըռկըռայ ու մըռմըռայ :